

Maftunaxon UBAYDULLAYEVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: ubaydullayeva1995@list.ru
Tel: (90)0299190

F.f.f.d(PhD)M.Najmiddijov taqrizi asosida

LINGUISTICS CLASSIFICATION OF GENDER THEORIES

Annotation

In this article, linguistic subdivision of gender theories is suggested. Prominent peculiarities of deficit, dominant, radical, differential and reformist gender theories are explained. Also, linguistic similarities and differences of the gender theories have been mentioned.

Key words: Androcentrism, gender, gender linguistics, deficit, dominant, radical, differential, reformist, cross-culture, gender inequality, masculine discourse, feminine discourse, social reality.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ ТЕОРИЙ

Аннотация

В данной статье предлагается лингвистическое подразделение гендерных теорий. Объясняются характерные особенности дефицитной, доминантной, радикальной, дифференциальной и реформистской гендерных теорий. Также отмечены лингвистические сходства и различия гендерных теорий.

Ключевые слова: Андроцентризм, гендер, гендерная лингвистика, дефицит, доминанта, радикал, дифференциал, реформистский, кросс-культура, гендерное неравенство, мужской дискурс, женский дискурс, социальная реальность.

GENDER NAZARIYALARINING LINGVISTIK TASNIFI

Annotatsiya

Ushbu maqolada gender nazariyalarining lingvistik bo'linishi taklif etiladi. Defitsit, dominant, radikal, differentsial va islohotchi gender nazariyalarining ko'zga ko'ringan o'ziga xos xususiyatlari tushuntiriladi. Shuningdek, gender nazariyalarining lingvistik o'xshashliklari va farqlari qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Androsentrik, gender, gender tilshunosligi, defitsit, dominant, radikal, differentsial, islohotchi, o'zaro madaniyat, gender tengsizligi, erkak nutqi, ayol nutqi, ijtimoiy reallik.

Kirish. Til jamiyat va undagi insonlar uchun faqatgina muloqot vositasi bo'libgina qolmay, u ijtimoiy hodisa sifatida ham e'tirof etiladi. Shu sababli jamiyat taraqqiyotida kuzatiladigan har bir o'zgarish tilga ta'sir etmasdan qolmaydi. Genderga oid qarashlarning rivojlanish jarayonida esensialist va konstruktiv nazariyaning aralashuvidan bir qator yangi nazariyalar shakllanib boradi. Ularning soni esa turli adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Tilshunoslar tominidan defisit nazariyasi, dominant nazariya, ziddiyat nazariyasi, reformist nazariyasi, tajriba jamiyati nazariyasi, semiologist nazariyasi, post-modernizm nazariyasi eng asosiylari deya tan olinadi. Yuqoridagi nazariyalar tarixiy-xronologik jihatdan bir-birining uzviy davomi hisoblanib, avvalroq paydo bo'lganlarini yangilari tomonidan to'ldirilib, boyitib boradi. Ularning ba'zilarini bir-biriga juda yaqin bo'lib, qisman farqli jihatlariga egaligi bilan xarakterlanadi [6:4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo miqyosida gender va til muammolarini o'z ichiga oluvchi lingvistik tadqiqotlarning rivojlanishiga rus tilshunoslari ham o'z hissalari qo'shishgan. A.G. Fomina, V.N. Teliya, M.D. Gorodnikova, V.A. Efremov, M.S. Kolesnikova, M.V. Tomskaya, A.V. Kirilina, I.I. Xaleyeva, E.S. Gritsenko, M.V. Vogman, O.L. Kamenskaya, E.A. Gorosh kabi olimlar va boshqalarning lingvistik tadqiqotlarida gender va tilga bog'liq bo'lgan muammolarning tahlil qilingani ko'zga tashlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. F.Sadiqi "Women, Gender and Language in Morocco" nomli kitobining bir bobini gender va til nazariyasiga bag'ishlagan. Shuningdek, unda genderning fundamental nazariy masalalari va siyosiy jihatlari bayon etilgan. Muallif tilni qo'llashdagi gender aspektining o'ziga xos belgilarini faqatgina ijtimoiy-madaniy kontekstda anglab yetish mumkinligini e'tirof etadi. Gender va tilning real hayot muhiti va tajribasidagi bog'liqligiga oid bir qator xususiyat va jihatlarni F.Sadiqi o'z ilmiy tadqiqotlarida tahlil qilgan.

Tahlil va natijalar. Gender va diskurga oid qarashlaridan kelib chiqib, gender nazariyalarining quyidagi klassifikatsiyasini taklif etiladi.

Yuqoridagi nazariyalarni alohida tahlil qilib chiqilganda, ularning asosiy xususiyatlarini nomlanishidan ham bilib olish qiyin emas. Ulardan dastlabkisi defisit deb atalgan bo'lib, u "kamomad" ga ishora qiluvchi nazariyadir. Uning ildizi esa til va genderning o'zaro munosabatlarini yoritib berishga xizmat qiluvchi esensialist nazariyasiga borib taqaladi. Shuningdek, o'rta asrlarga tegishli bo'lgan insoniyat yaratilishi haqidagi qarashlarning elementlarini o'z ichiga oladi. Unga ko'ra: Xudo erkaklardan ustun turadi, erkaklar esa ayollardan ustun, ayollar esa barcha maxluqot va hayvonlarga nisbatan ustunlikka ega, deya izohlanadi. Aynan shu elementlarning ta'sirini defisit nazariyasida ko'rish mumkin bo'lib, tildan foydalanishda erkaklarning imkoniyat va layoqati kuchliligi aytilgan. Ayollarga esa erkaklarning, ya'ni haqiqiy qudratga ega bo'lgan mavjudotning zaif bir nusxasi sifatida qaralgan. Ayollar badiiy asarlarda ham ikkinchi darajali jins vakili sifatida gavdalanirilib, bu defisit nazariyasining amaliy ahamiyati oshib borishiga sabab bo'lgan. Defisit nazariyasiga ko'ra, ayollarning nutqi nuqsonli, deviant va kamchiliklarga egaligi ilgari surilgan. Natijada, ayollar erkaklar diskursiga taqlid qilgan, ularning tildan foydalanish qobiliyat va layoqati haqida o'rganishgan [1].

Feministik mafkuraning ikkinchi to'liqini namoyondalaridan biri bo'lgan R.Lakof "Language and Women's Place" asarida gender omilining muloqot jarayonidagi ta'siri haqida fikrlarini bayon etar ekan, erkaklar va ayollarning tildan foydalanishda gender tengsizligi mavjud ekanligini qayd etadi. "Ayollarda mavjud bo'lgan tildan foydalanishdagi gender tengsizlik kelib chiqishi ularning jamiyatdagi marginalizatsiyasiga borib taqaladi. Bu tengsizlik ayollar tomonidan gapirilishi mo'ljallangan va ular muhokama qilishlari mumkin bo'lgan usullarda aks etadi"[4:45].

Defisit nazariyasning uzviy davomi sifatida dominant nazariyasini e'tirof etish mumkin. Dominant nazariyaning lingvistik asoslari haqidagi qarashlar ko'plab D.Zimmerman, B.Etkins, M.Shveker, D.Spender va boshqa ko'plab tilshunoslarning asarlarida ko'zga tashlanadi [2].

Dominant nazariyasiga ko'ra, ayollar va erkaklar o'rtasida lingvistik xilma-xillik mavjud. Bu farqlanish ikki jins vakillarining hukmronlik ta'siridagi adolatsiz munosabatlari ta'sirida vujudga kelgan deb hisoblanadi. Muloqot jarayonidagi maskulin dominantlik esa jamiyatdagi ayollar ustidan erkaklarning ko'plab sohalarda, jumladan, siyosat va madaniyatda, ustuvorlik qilishi oqrali xarakterlanadi. Bu diskursiv dominantlik ijtimoiy reallikda o'z aksini topib, ayollar muloqot jarayonida o'z ustilarida qattiqroq ishlashlarini talab qiladi. Erkaklar esa aksincha, bunday qilishmaydi va hattoki bunga ehtiyoj sezishmaydi ham.

Til va genderning o'zaro aloqadorligini tadqiq etgan D.Zimmerman va S.Uest esa maskulin va feminin diskursning lingvistik qirralarni yoritish davomida dominant model yuzasidan o'z qarashlarini bildirishadi. Ularning fikriga ko'ra, erkaklar o'zlarini muloqot jarayonida ayollar ustidan hukmron deb hisoblashlari uchun ularga lingvistik qatlamda juda kichik va ahamiyatsiz bo'lgan o'rin qoldirganliklari aytiladi. Ya'ni, ular ayollarga o'z til ko'nikma va malakalarini namoyish etishlari, ong ostidagi til birliklarini nutq birliklariga aylantirish jarayonida o'zlarining muloqot imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanishlariga yo'l berilmagan deya da'vo qilishadi [5].

Radikal nazariyaning lingvo-etimologik xususiyatlari o'rganilganda, uning ildizlari S.Uorfianning til tabiati haqidagi gipotezalariga borib taqalishi aniqlangan. Insoniyat borliqini o'zi foydalanayotgan lingvistik ibora va jumlar orqali anglashi haqidagi go'yni ilgari suruvchi bu gipoteza ham gender nazariyasining domoninat modeli elementlarini butunlay bo'lmasada qisman o'z ichiga oladi. Unga ko'ra lingvistik voqe'lik ikki xil ijtimoiy yo'nalish unsurlarini o'z ichiga olishi kerak:

Androsentrik

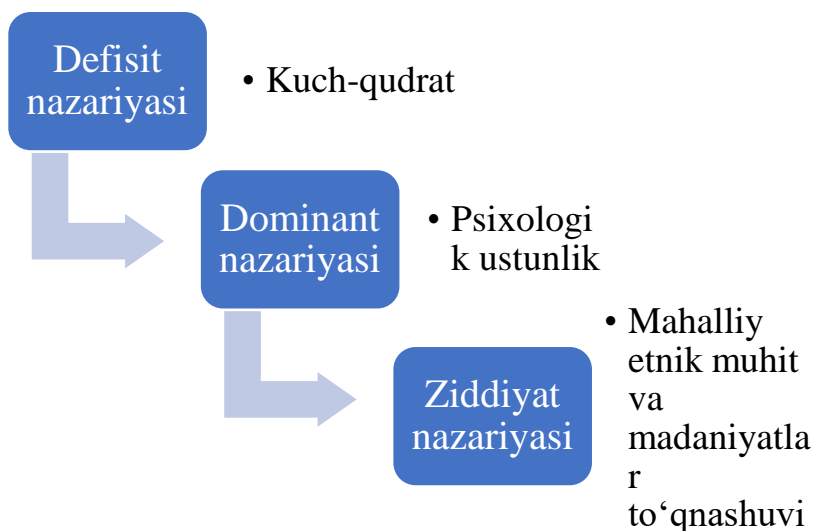
Misoginistik

Bu ikki yo'nalish ham partiarxal jamiyatning tamoyil va prinsiplari bilan sug'orilgan bo'lib, ayanan shuning ta'siri odirasida gender nazariyasining radikal modeli vujudga keladi. Ushbu nazariya tarafdorlari tomonidan da'vo qilinishicha, til doimiy ravishda erkaklar tomonidan rivojlantirilgan va nazaorat qilib kelingan. Lingvistik determinizm bu nazariyada asosiy o'rin tutadi. Ayollar muloqot jarayonida sukut saqlashga majbur qilinishi, lingvistik hodisalardan uzoqlashtirishi, adolatsizlik va zulmga uchrashi bu model uchun normal holat sifatida qaralgan.

Gender nazariyalarining yana bir o'ziga xos shakli radikal nazariyadan so'ng shakllangan. Ziddiyat nazariyasi deb ataluvchi ushbu modelni jamiyatning barcha a'zolari uchun tushunarli va xalqona termin bilan "o'zgacha" nazariya deb atasa ham noto'g'ri bo'lmaydi. Uning ustida bir qator tilshunoslari olib borgan bo'lib, ulardan eng taniqlilari D. Maltz va R.Borker hisoblanadi. Ularning lingvistik qarashlari dominant va defisit nazariyalar namoyondalari bo'lgan R.Lakof, O.Jespersen, M.Shultz, D.Zimmerman, S.Uest, P.Fishman, M.Deli, D.Splendr, U.O'Barr, B. Etkins, B.Dubois, I.Krouch, J.Holmsning fikrlaridan tubdan farq qiladi [4].

Ziddiyat nazariyasida asosiy urg'u ayollar nutqini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unga ko'ra feminin diskurs defisit nazariyasida ta'kidlanganidek nuqsonli emas. Ayollarning tildan foydalanish layoqatlari dominant nazariyada keltirilganidek erkaklarnikidan ko'ra ahamiyatsiz emas. Balki, xotin-qizlar o'z fikr va mulohazalarini diskursga ko'chirishda erkaklarga nisbatan farqli usullardan, verbal va nonverbal vositalardan foydalanishadi. O'z o'rnida bu ayollar erkaklardan farqli o'ylashlari, fikrlashlarini, shuningdek, lisoniy layoqati ham turlicha, o'zgacha ekanligini bildiradi. Bu ziddiyat nazariyasining asosiy mazmun-mihiyati hisoblanadi.

Gender nazariyalarining muhim omillari

Gender nazariyalarini lingvistik tasniflash jarayonida yuqoridagi ismlari qayd etilgan barcha tilshunoslar o'z-fikr mulohazalarini keltirishgan bo'lsada, lekin bir-biriga qisman o'xshash bo'lgan uch nazariyani hech kim aniq ajratib bera olmagan. Lekin keyinchalik aynan shu muammoning yechimi D.Maltz va R.Borkerning ilmiy izlanishlarida ko'zga tashlanadi. Uning so'zlariga qaraganda, defisit, dominant va ziddiyat nazariyasi bir-biridan so'zlovchining fikrni ifodalash jarayonidagi asoslariga va ta'sir etuvchi omillarga ko'ra farqlanadi. Buni yuqoridagi grafikda izohlash mumkin.

Gender nazariyalarini lingvistik tasniflash jarayonida yuqoridagi ismlari qayd etilgan barcha tilshunoslar o'z-fikr mulohazalarini keltirishgan bo'lsada, lekin bir-biriga qisman o'xshash bo'lgan uch nazariyani hech kim aniq ajratib bera olmagan. Lekin keyinchalik aynan shu muammoning yechimi D.Maltz va R.Borkerning ilmiy izlanishlarida ko'zga tashlanadi. Uning so'zlariga qaraganda, defisit, dominant va ziddiyat nazariyasi bir-biridan so'zlovchining fikrni ifodalash jarayonidagi asoslariga va ta'sir etuvchi omillarga ko'ra farqlanadi. Buni quyidagi grafikda izohlash mumkin.

Xulosa va takliflar. Defisit, dominant va ziddiyat nazariyalari ustida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilib chiqar ekanmiz, bir qator xulosalarga keldik. Bizningcha, gender nazariyalarining ushbu modellari bir-biriga qisman o'xshash bo'libgina qolmasdan, ular nazariy jihatdan bir-birini to'ldirib borgan. Ya'ni avvalroq paydo bo'lganlari keyingilari uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Defisit nazariyasi hech qanday ustunlik va hukmronlikni asos sifatida keltirmasdan, muloqot jarayonidagi kamchilik va nuqsonlarga urg'u bergan bo'sa, dominant nazariyasida hukmronlik asosiy omil sifatida qaraladi. Aynan defisit nazariyasida ilgari surilgan erkaklarning tildan mukammal va na'munali tarzda foydalanishlari haqidagi qarashni dominant nazariyasida o'zgacha va boyitilgan shaklda yoritiladi. Ya'ni, har tomonlama ustunlikka ega bo'lgan erkaklar diskursda ham nuqsonsiz va me'yoriy nutqlari sabab muloqotda ham hukmronlik qilishadi degan g'oya vujudga keladi. Keyinchalik esa ziddiyat nazariyasi dastlabki ikki nazariyani umumlashtirgan holda radikal modelni butunlay inkor qiladi. Unga ko'ra, defisit va dominant modelda ayollarning nuqsonli va ahamiyatsiz deb qaralgan nutqlari o'zgacha bir feminin diskurs, uslub va muloqot submadaniyati deya e'tirof etiladi. Ayollar hech qanday ta'qiq va cheklovlarga munosib ko'rilmaydi va ularning tildan foydalanish qobiliyatlari past baholanmaydi, aksincha ijobiy va ixtiyoriy muloqot shakli deya baholanadi. Bu esa gender va diskursning o'zaro munosabatlarida lingvistik muvozanatning barqarorlashuviga sabab bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. De Beauvoir, S. *Le Deuxième Sexe*. Tomes I et II. Paris: Gallimard. 1949. – 4 p.
2. Eakins B. and G. Eakins. *Sex Differences in Human Communication*. Boston: Houghton Mifflin. 1978, – P 35-38.
3. Jespersen, O. (1922). *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: Allen and Unwin., 5-b. Schultz M. "The Semantic
4. Lakoff R. "Language and Women's Place", in *Language in Society* 2 (1), 1973. – P 45–80.
5. Zimmerman D. and West C. "Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversations". 1975, – P 105-129.;
6. Sadiqi F. *Women, Gender and Language in Morocco*. Brill NV. Leiden, 2003. – 4 p.